

Паулина Тодорова

ПОЗИЦИОНИРАНЕ НА ПАСТИРСКАТА ПСИХОЛОГИЯ И ДУШЕГРИЖИЕТО: ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИ ГРАНИЦИ И ЕВРИСТИЧЕН ПОТЕНЦИАЛ

Abstract: *Paulina Todorova, Pastoral Psychology and Pastorology: Interdisciplinary Boundaries and Heuristic Opportunities.*

The article examines the role of pastoral psychology and soul care within both theological and secular studies. The author employs modern scientific language and terminology while preserving their original meaning, and integrates these with patristic literature and traditional pastoral psychology.

Keywords: *Social Work, Religious Studies, Pastorology, Pastoral Psychology, Practical Theology*

Духовната ситуация на нашето съвремие, характерна с постоянно нарастващия дефицит на идеали и екзистенциална криза, водеща до загубата на истинския смисъл в живота и традиционните нравствени ценности, с все по-голяма настойчивост налага необходимостта от индивидуално душегрижие и психологическа помощ в дейността на свещенослужителя и специалиста-богослов като част от спасителната мисия на Църквата за цялостна обнова на човека и неговата социокултурна среда. „Човекът на бъдещето или ще е мистик, или няма да оцелее“ – е богословско прозрение на Карл Ранер, с което той указва на съществуващия съдбоносен кръстопът с неговите психосоциални кризи и на решаващата роля на духовния порив на съвременния човек, търсещ лична среща с Бога в преосмисляне на собственото „аз“ спрямо вечните ценности на божественото Откровение и превъзможване вътрешно в себе си на преходните и отрица-

телните начала в живота¹. Този път обаче е свързан с непредсказуеми стълкновения в най-дълбинните пластове на човешката психика, защото в случая става въпрос за открити възможности в осъществяването на вложения изначален потенциал на истинска човечност и богоуподобяване².

Погледнато религиозно-психологично – това е стремежът да бъде отстранена първата и най-голяма психична деформация с конкретния ѝ израз в поробващата привързаност към собствения *егоистичен ген* и материализиране на психичното и свързвана преди всичко с преходния образ на света и неговите деструктивни, но примамливи и измамни ценности³. Погледнато от гледна точка на църковната мисия – това се отнася до *еклезиялната личност*, която в спасителната общност на Църквата, в сложен комплекс от подмолни психични течения и вътрешна борба, в своята богоустременост търси неизблемата основа на собственото си битие и се нуждае от душегрижие, духовно ръководство и психологична помощ. Това е психичен процес с много измерения, в който намират реализация богоустановените принципи, вложени в неизчерпаемия потенциал на образа Божи у човека като подвиг на духа, стремящ се към все по-високи степени на съвършенство. Тук става въпрос за духовното, за идеалното „аз“, определяно и от съвременната хуманистично-екзистенциална психология като „глас на вечността в душата на човека, като творческо призвание и перспектива за самоосъществяване“, което именно се схваща и като специфична „мисия в живота с осъзнаване на висшия смисъл на собственото съществуване в свобода и върховенство на духа“⁴.

Така става все по-очевидно изключителното значение на постиженията на съвременната психологическа наука с възможностите за

¹ Срв. Ранер, К. *Введение в християнское богословие*, Москва, 2006, с. 602- 604.

² Срв. Хубанчев, А. „Духовна концентрация и богоустременост в исихастките възгледи на св. Евтимий, патриарх Търновски“. *ДК 1* (2009), с. 56-57.

³ Срв. Докинз, Р. *Егоистичный ген*, Москва, 1993.

⁴ Срв. Евмений, игумен. „Задачи пастыря и задачи психотерапевта“. *Московский психологический журнал* 7 (2004); Франкл, В. „О смысле жизни“. – В: *Психология личности*, Самара, 1999, 440; Бьюдженталь, Джеймс, *Наука быть живым*, Москва, 1998; Норман, Пил. *Энергия позитивного мышления*, Москва, 1998; Валенурова Н. Г., О. А. Матвейчев. *Современный человек: в поисках смысла*, Екатеринбург, 2004; Tillich, P. *Gesammelte Werke*. В. I. 2 Auflage. Stuttgart, 1968, 2–25f.

богословското им осмисляне и селективното им прилагане в пастирската психология като част от практическото богословие. При подобно коопериране обаче много често от страна на някои традиционни църковни среди е налице цялостно отрицание на ролята на психологическата научна мисъл, практика и подходи. Същевременно, от друга страна – при *сциентистките* тенденции в емпирично-експерименталната психология и психотерапия – също така може да се установи негативизъм и отхвърляне на фундаменталното значение и смислово формиращото въздействие на религиозната вяра и фактори в духовния живот. Така подобна позиция води до отричането и на пастирската психология като наука и като практика в психичния свят на човека. В действителност тази конфронтация се оказва контрапродуктивна и за двете страни.

Обективните наблюдения и натрупаният опит обаче разкриват, че *комплексният подход и прецизната комплементарност* между фундаменталното въздействие на религиозната вяра и сублимиращата сила на духовните фактори в съчетанието им с научния инструментариум на съвременната психологическа наука дават нови измерения и неподозирана ефективност в практическите резултати, както в пастирско-психологическото служение, така и в дейността на психолога и психотерапевта⁵. Поради това системното взаимодействие и сътрудничеството със съвременната научна психологическа мисъл и практическите ѝ постижения вече съществува от години като църковна диакония в редица православни институти и центрове, специализирани за душегрижие и пастирско-психологическа помощ. Такива отдавна резултатно функционират в повечето православни страни като Гърция, Сърбия, Русия⁶. Църковната ми-

⁵ Срв. Слободчиков, В. И., Е. И. Исаев. *Психология человека*, Москва 1995; Baumgartner, Isidor (Hrsg.). *Handbuch der Pastoralpsychologie*. (Grundlegende Beiträge von 3 Autorinnen und 27 Autoren.) Friedrich Pustet, Regensburg, 1990; Klessmann, M. *Pastoralpsychologie*. Neukirchen-Vluyn, 2004.

⁶ В Санкт Петербург през 2008 г. е създадено Общество на православните психолози. Действат също така: „Православен център за медико-социална реабилитация „Подвижник“ при Петропавелския храм в г. Полевской. Институт за християнска психология (ИХП) – това е първото в Русия учебно, научно и просветно учреждение, развиващо християнското направление в психологията. Основано е през 2010 г. Работещите в областта на християнската антропология, психология и психотерапия в Европа са обединени във формацията: *The European Movement for Christian*

сия в Римокатолическата църква в Западна Европа също така има дългогодишна традиция в тази насока⁷. Пастирското консултиране е особено разпространено и в англоезичните страни сред протестантските църкви и въпреки че се основава върху друг, а не върху православен религиозен опит, то има в определени аспекти също така своите постижения и положително въздействие върху духовно-нравственото формиране на личността⁸.

Така с оглед на съществуващото многообразие на религиозния опит и разнообразната типология на духовността, следва да се обърне особено внимание на методологичните основи и принципи в пастирската психология и душегрижието и на точното им позициониране в системата на съвременното научно познание. Именно това методологично предусловие се налага още в самото начало, за да могат по-прецизно да се определят областите на компетентност на свещенослужителя, на психолога и психотерапевта с възможностите за резултатното им коопериране в търсенето на взаимодопълващи се професионални дейности и сътрудничество⁹.

Пастирската психология разглежда човека въз основа на библейската богооткровена истина и на общия комплекс от светски науки за човека и неговия *socium*. Изключителният евристичен потенциал на този дял от богословието се разкрива при плодотворния му диалог в служението и практическите перспективи за съхраняване на психическото здраве, за преодоляване на психосоциалните кризи и за духовно-нравственото формиране на личността, върху която ос-

Anthropology, Psychology and Psychotherapy (EMCAPP).

⁷ В Германия например работещите в тази област са професионално обединени в „Общество за пастирска психология в Германия (*Deutsche Gesellschaft für Pastoralpsychologie – DGfP*)“ с пет секции за Клинично душегрижие и образователни цели (*Klinische Seelsorgeausbildung-KSA*); в действие са също: Пастирско-психологически институт в Шлезвиг-Холщайн и Хамбург (*Pastoralpsychologisches Institut in Schleswig-Holstein und Hamburg*), Институт за клинично душегрижие на католическата архиепископия в Мюнхен и Фрайзинг (*Institut für Klinische Seelsorgeausbildung (KSA) in der Erzdiözese München und Freising*), както и Център за душегрижие и консултация на Евангелската църква в Хесен и Насау (*Zentrum Seelsorge und Beratung der Evangelischen Kirche in Hessen und Nassau*).

⁸ Срв. Бондаренко, А. Ф. „Християнската психотерапия в САЩ и в англоезичния свят“. – В: *Психологическое консультирование и психотерапия*/под ред. А.Б. Фенько. М., 1998.

⁹ Срв. Зенько, Ю. М. *Психология религии*, II изд., испр. и доп. СПб., 2009.

нова се преодолява и възможната интердисциплинарна конфронтация и противопоставяне.

Първо – като практическо богословие пастирската психология взема поведението и практическата дейност на човека като изходен пункт на богословското мислене, и *второ* – като психология тя допринася за по-точното разбиране на *conditio humana*. Поради това пастирската психология не е пособие или наръчник от рода на т.нар. „Психология за богослови и специалисти по душегрижие“. Тя не е приложна наука, в която единствено се изследва въпросът какво в психологията е значимо за богословието.

Нейната задача е със средствата на богословската наука – следователно в светлината на системата от богооткровени истини – да даде нов смисъл на предмета и познанието на психологията, характеризирана накратко като наука за човешкото преживяване и поведение. Или формулирано по друг начин: пастирско-психологическите задачи имат за основна цел в самото душегрижие, схващано като служение за човека, да се постига все по-добро разбиране за неговата същност, крайно предназначение и смисъл в живота. Поради това пастирската психология се определя като практическо богословие¹⁰.

Това обаче е едната страна на въпроса, защото, ако се възприеме нейният *интердисциплинарен* (респ. *интрадисциплинарен*) характер, то тя фактически е и психология.

Следователно тя е дисциплина, осигуряваща психологични познания посредством интерпретирането на *conditio humana* и осмислянето и систематизирането им въз основа на опита, традицията и практиката на Църквата. При това самата тя, заедно със сестринските ѝ сродни дисциплини, като например пастирското богословие, е в състояние да дава принос за хуманитарните и социалните науки по отношение на религиозното измерение на човека, на потребностите от духовност и на всеобхватната криза в противоречивото развитие на обществото при условията на дефицит на идеали и нравствени ценности.

Именно в осъществяването на тези задачи, а не в някакво елементарно следване, възприемане или отхвърляне на определени

¹⁰ Срв. Евмений, игумен. *Пастырская психология и психотерапия как новое направление Пастырского Богословия*. <http://www.reshma.nov.ru/psychology/pastirska/rppr.htm> [Електронен ресурс към февруари 2013].

принципи на хуманитарните науки, пастирската психология разкрива специфичния си потенциал и принос за тях и в този смисъл тя също е хуманитарна наука като извор на научно познание за човека¹¹.

Или изразено по друг начин: области от пастирската психология – с оглед на нейните цели – могат да се разбират като част от християнското учение за човека, а в определени взаимовръзки също и като емпирична хуманитарна наука.

Това, което изследва пастирската психология, е *предизвикателство и за двете науки*, както за богословието, така и за психологията. Един път – свързването ѝ върху основата на християнската антропология с психическото измерение и поведение, за да се постигне по-голяма резултатност в областта на душегрижието, поставя проблеми пред практическото богословие (*интрадисциплинарната ѝ задача*), и втори път – търсенето на опции за конвергенция между психология и богословие (*интердисциплинарната ѝ задача*) я прави допълнително предизвикателство, но вече спрямо психологията¹². „Психологията започва интензивно да усвоява световното наследство на религиозната философия, на духовния опит на изповедниците на вярата, на подвижниците на духа, да разширява опита на работа със субективния свят на човека и неговото съзнание и най-съществено: да изгражда нов възглед и ново виждане за човешката реалност в субектната ѝ проекция. Появата на *втори полюс в психологическата наука*, именно духовността, открива пред психологията перспективата да стане водещ и истински лидер, а също така в много отношения и законодател в системата на науката за човека“¹³.

Като част от практическото богословие задачата на пастирската психология е да изследва от своя гледна точка и да систематизира под общ знаменател практиките на душегрижието, психологията и психотерапията в съответствие с практическо-методологичната трикомпонентна схема „виждане – оценяване – действие“ (*кайрология*

¹¹ Срв. Steinkamp, H. “Zum Verhältnis von Praktischer Theologie und Humanwissenschaft”. *Diakonia* 14 (1983), S. 378-387.

¹² Срв. Wittrahm, A. *Seelsorge, Pastoralpsychologie und Postmoderne. Eine pastoralpsychologische Grundlegung lebensfördernder Begegnungen angesichts radikaler postmoderner Pluralität*. Stuttgart, 2001, S. 224.

¹³ Братусь, Б. С., В. Л. Воейков, С. Л. Воробьев и др. *Начала христианской психологии*. Учебное пособие для вузов. Москва, 1995, с. 123.

– критериология – праксеология)¹⁴. По-конкретно задачата на пастирско-психологичната *кайрология* е: Как точно „*тук и сега*“ трябва да се разбира и определя човекът в неговите действия и преживявания. Пастирско-психологичната *критериология* възприема като мащаб богословските критерии въз основа на евангелското благовестие и мисия на Исус Христос, с което именно в този контекст се изтъква основното значение на служението на човека и обществото. Задачата на пастирско-психологичната *праксеология* е чрез критичен анализ да предложи принципи, програми и перспективи за по-нататъшното развитие на душегрижието¹⁵.

В основата на душегрижието са заложили цели, насочващи и съдействащи за духовно-нравственото възрастване на личността в съответствие с Христовите идеали и като термин то е въведено още от св. Григорий Двоеслов¹⁶. Като дейност обикновено то е неразделна и съществена част от практиката на свещенослужителя, но в нея се включват също така и миряните (срв. 1 Сол. 5:11; Евр. 3:13; 1 Петр. 4:10-11; Гал. 6:1).

В системата на богословската наука душегрижието е дял от Практическото богословие и се свързва с пастирско-психологичната помощ и подкрепа, както в общата мисия на Църквата, така и в индивидуалната практика на свещенослужителя или на специалиста-богослов.

По-нататък с оглед на методологичните граници е необходимо да се отговори на въпроса *как пастирската психология определя себе си и своя предмет в общата парадигма на богословската и секуларната наука*. До голяма степен отговорът зависи от задачите и програмните цели, които се поставят пред нея. Тук се включват едновременно ця-

¹⁴ „Кайрология“ (от гр. *kairos* – благоприятно време) – в богословието учение за разпознаване на настъпилото благоприятно време в плана на Божието домостроителство и за съответното реагиране от страна на човека. „Критериология“ – учение на точните и правилни критерии и оценки на мислене и поведение (виж още „аксиология“). „Праксеология“ (от гр. *praxis* – практика) – анализ, изследване и систематизация на практическата дейност.

¹⁵ Срв. Wahl, H. „Pastoralpsychologie – Teilgebiet und Grunddimension Praktischer Theologie“. – In: *Handbuch der Pastoralpsychologie*. Regensburg, 1990, S. 41-61; Schmid, G. „Pastoralpsychologie“. – *Lexikon für Theologie und Kirche*, LThK3 7, S. 1441-1443.

¹⁶ Св. Григорий Двоеслов. *Liber regulae pastoralis* (PL 77, 13-128); срв. Цоневски, И. *Патрология*, София, 2012, с. 469-470.

лостното живо познание на психичните процеси, преживяванията и свойствата на личността, както и научно обосноваването и извлечените от практиката подходи от страна на свещенослужителя или специалиста-богослов за възстановяване и лечение на човешката душа. При това разбиране за пастирската психология тя вече става част от соте-риологията като учение за спасението на човека и възстановяване на неговата душа, повредена от грехопадението¹⁷. Паралелно с това като научна дисциплина тя съчетава също признаците на различни форми на извъннаучното и научното познание и е сама по себе си област на интегрирана система, изграждаща се над съвременната психология върху основата на светоотеческата антропология. Поради това пастирската психология предполага такъв цялостен поглед за човека, който да включва в себе си и обективните данни на секуларната наука, и богословската идейна интерпретация на онтологичното тримерие „дух – душа – тяло“. Фактически по замисъл пастирската психология е продължение, стремеж на обективното ядро на светската психология в духовния вертикал на цялостната психофизична човешка природа. Като се опира на библейската и светоотеческата антропология, пастирската психология усвоява и обработва психологическите прозрения на светите Отци на Църквата, като се стреми да ги облече във формите и терминологията на съвременния научен изказ, без да накърнява с нищо първичната им същност и значение.

При включването на *духовния вертикал на личността* обаче всичко психично в пастирската (респ. християнската) психология вече има напълно ново измерение, съответно като духовен ум, духовна воля, духовни чувства¹⁸. Поради това съществуват също така духовна личност, духовно съзнание, духовен опит, духовна дейност, духовно общение, духовни способности и т.н.¹⁹ Така включването на

¹⁷ Братусь, Б.С., В.Л. Воейков, С.Л. Воробьев и др. *Начала христианской психологии*, с. 123.

¹⁸ Срв. Евлампиев, И. И. „Идея целостности человека“. – В: *Антропологический синтез*. СПб., 2001, с. 307-349; Манеров, В. Х. „Духовность человека как ценность и предмет психологии“. – В: *Материалы международного семинара „Человек и его ценности в XXI веке“*. СПб., 2002.

¹⁹ Срв. Знаков, В. В. „Духовность человека в зеркале психологического знания и религиозной веры“. *Вопросы психологии*, 13 (1998), с. 104-114 (переизд.: „Психология духовности“. *Хрестоматия*. Липецк, 2002, с. 25-35); Шадриков, В. Д. *Духовные способности*. Москва, 1996.

духовното измерение в психичното в съпоставителен план с емпирично-експерименталната (светска) психология намира израз в следната понятийно-категорийна диспозиция:

При базисните положения за природата на човека:

- Предмет на секуларната психология: това е човекът като венец на еволюцията на материята с неговата смъртна психосоматична и природно детерминирана същност.

- Предмет на пастирската (респ. християнската) психология: това са сътворената от Бога природа на човека и онтологичната тримерия „дух – душа – тяло“. Човекът като образ и подобие на Бога е надарен с безсмъртна душа като свръхприродна субстанция.

При фундаменталния подход към човека:

- Предмет на секуларна психология е човекът с неговата психика, разглеждана като чисто природна даденост.

- Предмет на пастирската психология е духовният човек в разграничаване на психичното и духовното, при което духовното е разбирано като специална категория в терминологията на т.нар. „вътрешен човек“.

При базисния смисъл на живота:

- В предмета на секуларната психология при определяне целите на живота са в употреба термините самореализация, разкриване на истинската психична същност у човека както и възпитанието на характера и усъвършенстването на личността.

- При формулиране целите на живота предметът на пастирската психология се свързва със спасението на човешката душа и пребиваване на еклезиалната личност в благодатта и в общността на Църквата.

При категорията духовност:

- Предметът на секуларната психология включва нравственост, свобода, творчество, автономна себerealизация.

- Предметът на пастирската психология е духовността като живот в Бога.

При съзнанието и неговото развитие:

- Предметът на секуларната психология е съдържанието и фе-

номенологията на съзнанието с образи от външния свят. Пример за това е емпиричната класическа постановка за *tabula rasa* т.е. че психиката, съзнанието на човека в най-първоначалния вид е като чиста дъска, върху която впоследствие посредством сетивно-възприемателната система идва нейното съдържание от света на обектите.

- Предметът на пастирската психология е пречистване на съзнанието от външни образи чрез покаяние, борба с греховните помисли, обръщане към вътрешния духовен свят за дълбинно самопознание и осъзнаване на собствената психична реалност.

При категорията личност:

- Предметът на секуларната психология е самореализацията на личността и разкриването на природно заложения потенциал у човека.

- Предметът на пастирската психология е разбирането за личността не като даденост, а като зададен и незавършен проект, чиято реализацията е изпълнение на предназначението на човека по пътя към богоуподобяването и светостта.

При категорията съвест:

- Предметът на секуларната наука е съвестта, която е обусловена от външните нравствени норми. Това е автономна съвест, в която не се долавя вътрешният глас на Божественото. Това е съвест без Бога.

- Предметът на пастирската психология е съвестта като автентично съхранената част от първичната човешка природа. Религиозната съвест – това е съвестта като глас Божи.

При категорията любов:

- Предметът на секуларната психология това са емоциите и чувствата като чисто психични процеси.

- Предметът на пастирската психология е любовта към ближния така, както тя е засвидетелствана в блаженствата, дадени в св. Евангелие.

При процесите и стадията на психично развитие:

- Предметът на секуларната психология е адаптацията към околната среда, социализацията, индивидуализацията, преодоляването на психосоциалните кризи.

- Предметът на пастирската психология е изследване на процесите на интроверсия и духовна концентрация, стремеж към вътрешна свобода при очистиране на съзнанието от привързаността към материалното, свързано с духовно израстване и разкриване на потенциала на богоуподобяването.

В сферата на общението:

- Предмет на секуларната психология е общението като взаимодействие и комуникация. Обект на изследване са формите на човешкото общение като напр. психологичната опозиция: самоизолация – социализация.

- Предмет на пастирската психология е общението (*koinonia*) между хората в еклезиалната общност в отношение към Бога като най-висша степен на духовно общение²⁰.

Поради интердисциплинарния характер на пастирската психология и възприетата съвременна *парадигма на конвергиращите опции*, методите, използвани в тази наука, са комплексни и комбинирани.²¹

По принцип емпиричните методи, приложими с най-широка употреба в пастирската психология, са: самонаблюдение, наблюдение и естествен експеримент, психологичен тест, праксиметрични методи (съчинение на текст по една или друга задача), беседа като диалог, а също и други методи от богатия ресурс на практическата психология – например арттерапия, библиотерапия, терапия в референтни групи и други.

Особено перспективни са методите от херменевтичната психология, съчетаващи в идеята на *херменевтичния кръг* синтеза и анализа на текста с цялостно вникване в семантиката на предмета и разглеждане структурата на съставлящите го елементи. Обаче спецификата, продиктувана от особеността на предмета на християнската психология, неизбежно възниква на етапа на интерпретацията на психичните преживявания, феномени и елементи, защото те не

²⁰ Срв. Шеховцева, Л. Ф. *Сравнительный анализ концепции человека в современной психологии и христианской антропологии*. СПб., 2000; Флоренская, Т.А. *Диалог в практической психологии. Наука о душе*. Москва, 2001; Манеров, В. Х. *О методологии христианской психологии. Доклад Покровских педагогических чтений*. <http://www.portal-slovo.ru/pedagogy/38073.ph> [Електронна версия, март 2013 г.].

²¹ Срв. Steinkamp, H. „Zum Verhältnis von Praktischer Theologie und Humanwissenschaft“. *Diakonia* 14 (1983), S. 378-387.

са редуцирани само на ниво душевни, социални, природни процеси и състояния, а са насочени към техните свръхопитни духовни характеристики, намиращи се извън обсега на експериментално-емпиричните методи²². Неуловимостта на духовните прояви на личността се изразява в обстоятелството, че те съществуват прикрити или образно изразено „маскирани“ зад душевните прояви, дори и за самия участник в психологическия опит или тест. Така например за човек с православно църковно съзнание и критерии при психологическия тест за ценностни ориентации на понятието за „любов“ като терминална ценност не е ясно за какво става въпрос: за християнската любов към ближния или за любовта като хуманно отношение, и той може да прикрие, „да маскира“ психологичната си разположеност и разбиране, като ги разглежда в чисто секуларен план. Друга особеност на изследванията в рамките на християнската психология, това е необходимостта от регистрация, протоколиране и анализ на измененията в съответните преживявания и състояние на участниците в психологическия експеримент. Като пример може да се посочи, че методът на интроспекцията (самонаблюдението) в нравствената сфера, както показва опитът, се оказва напълно емоциогенна процедура за тези, които са подложени на изследване. Въпреки това обаче като цяло се наблюдава хармонизация на състоянието им, тъй като участникът в подобно изследване може да преодолее „вътрешната защита на външния човек“ и да се докосне до най-доброто в себе си: до своята съвест, честност, отговорност, доброта и любов. Подобни проучвания разкриват личността със съответните ѝ черти в процеса на нейното формиране. Следва също да се спомене особеното изискване да се спазват етични правила и норми, защото психологическото изследване засяга дълбоко интимните сфери на личността и то трябва да бъде доброволно и анонимно при желание от страна на участващия в съответния експеримент, тест или събеседване.

Внасянето на елементите на съзерцание, диалог, съпричастие, търкуване на дълбинните символи, а също така специфичното вглъбяване в тяхната интерпретация с отчитане на особеностите на религиозното съзнание е *способ за трансформиране* на традицион-

²² Нагевичене, В. Я. «Целостность мира и человека как основная идея религии. Учебное пособие». – Челябинск: ЮУрГУ, 2005; същият: *Целостный человек: христианская традиция*. Автореф. диссертации докт. филос. наук. – Екатеринбург, 2006.

ните изследователски методи на психологията в собствен метод на християнската психология, предполагащ цялостната онтологична тримерия „дух – душа – тяло“, при което евристичният потенциал се разкрива именно в духовния вертикал. Психологията на подобен род изследване се изменя с оглед на особените изисквания, които се предявяват спрямо психолога. В заключение напълно естествено се налага изводът, че теоретико-емпиричната наука, при всичките усилия и прилагане на изследователския ѝ потенциал, видимо би могла да разкрие единствено отблясъци и фрагменти от истинната цялостност на духовността като живот в Св. Дух, която в цялата ѝ пълнота се открива само в аскетичния и молитвен подвиг на св. Отци²³.

Заедно с общопсихологическите методи на изследване като беседа, анкета, интервю и други се използват още и специалните методи на социологията и психотерапията. Особено широко приложение намират също така и специфичните интерпретационни подходи на психологията на религията, духовно-ориентираната психология и пастирското богословие върху основата на православната антропология и християнската социология, при което *богословската антропология* и *социологията на психичното* са неизбежни и основоположни в методологично отношение. Същевременно християнският път за развитие и духовно-нравствено усъвършенстване на личността би могъл в известна степен да бъде плодотворно осмислен на секуларен език и с термините „самореализация и самоактуализация“, с които оперира екзистенциално-хуманистичната психология²⁴.

²³ Срв. Иерофей (Влахос), митрополит. *Православная духовность*. Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 2006; Дворецкая, М. Я. *Святоотеческая психология*. СПб. 2000; Осипов, Ал. И. «Основы духовной жизни в Православии – Православное богословие на пороге третьего тысячелетия». *Альфа и Омега*, 23 (2000); Бирюкова, Э. А. «Аскеза как путь духовного оздоровления человека в контексте православного исихазма». *Verbum. Вып. 3. Византийское богословие и традиции религиозно-философской мысли в России*. СПб. 2000, с. 186-192; Хоружий, С. *К феноменологии аскезы*. Москва, 1998; Моргун, А. Н. «О необходимости изучения святоотеческой традиции в истории психологии». *Вестник Киевского религиозно-философского общества*. Киев, 3 (2005), с. 117-120.

²⁴ Срв. Маслоу, А. *Мотивация и личность*. СПб. 1999. Маслоу, А. *Психология бытия*. Киев, 1997. *Психология с человеческим лицом. Гуманистическая перспектива в постсоветской психологии* / Под ред. Леонтьева, Д. А., В. Г. Щур. Москва, 1997. Роджерс, К. *Взгляд на психотерапию. Становление человека*. Москва: Прогресс, 1998; Роджерс, К. *Клиенто-центрированная терапия*. Киев, 1997. Frankl, V. *Zehn*

В случая под християнска самореализация се разбира формирането на личността на християнина като осъществяване на Божия замисъл именно за този точно човек като абсолютна и незаменима ценност. Такова личностно формиране е свободна и творческа проява на сътрудничеството на самия човек с изпратената му благодатна помощ от Бога. То включва в себе си разбирането и осъзнаването от вярващия човек на собственото му християнско призвание, приемането му като висш идеал и търсене на пътища за неговата реализация в конкретните условия и обстоятелства на съответната социокултурна среда. За илюстрация на правомерността на подобен подход от богословска гледна точка може да бъде приведен възгледът на св. Григорий Богослов (IV в.) за *трите вида раждане на човека*. Първото раждане е биологичното раждане по плът, второто е при св. тайнство Кръщение в благодатта на Св. Дух, а третото се постига чрез сълзите на покаянието и пречиштането на Божия образ, помрачен от греха в свободното самоопределение по пътя на богоуподобяването. Ако първото раждане е от родителите, второто е от Бога, то в третото човекът пресътворява сам себе си, за да достигне до състояние, където да преоткрие и да се прероди за истинския живот в най-красивата му и съвършена форма – живота в Христос.

Thesen über die Person (1950) // Frankl, V. *Der Wille zum Sinn: Ausgewählte Vorträge über Logotherapie*. 3., erw. Aufl. Bern, 1982. *Екзистенциална традиция: философия, психология, психотерапия*, 2 (2005), с. 4-13. Бюджентал, Дж. *Искусство психотерапевта*. СПб. 2001.